

UOT 657.6:658

Müəssisələrin idarəetmə sistemində daxili audit xidmətinin rolu

Bayramov Anar Qəşəm oğlu*

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dissertantı

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - müəssisələrin idarəetmə sistemində daxili audit xidmətinin rolu və əhəmiyyətini tədqiq etmək və fəaliyyət səmərəliliyinin artırılmasında daxili audit xidmətinin strateji planının işlənməsi üzrə müvafiq təklif və tövsiyələrlə çıxış etmək.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli təhlil, konseptual yanaşma, müqayisəli qiymətləndirmə metodu.

Tədqiqatın nəticələri - daxili audit komitələrinin, şöbələrinin, bölmələrinin və s. yaradılması, inkişaf etdirilməsi, müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərində baş verə biləcək nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına dair düzgün qərarların qəbul edilməsi üzrə tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - daxili audit xidmətinin yenilikləri barədə statistik məlumatların az olması, inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilik bazası və təcrübəsi əsasında daha geniş və təfərrüatlı araşdırma tələb edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - əsas müddəalar və tövsiyələr daxili audit xidmətinin düzgün və səmərəli təşkil edilməsinə, daxili audit kadrlarının elmi və praktik biliklərini zənginləşdirməyə, daxili audit standartlarına tam riayət etməyə istiqamətlənmişdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - daxili audit sahəsinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla daxili auditor mütəxəssislərinin düzgün seçilməsinin və daxili audit xidmətinin formalaşdırılmasının yeni metodikasının tətbiqi.

Açar sözlər: *audit xidməti, daxili audit, audit planlaşdırılması, müəssisənin strategiyası*

* Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6.
anar.bayramov@yapikredi.com.az

1. Giriş

Müstəqil və obyektiv təminatverici və məsləhətverici fəaliyyət olan daxili audit inkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə XIX əsrin sonlarından etibarən müxtəlif fəaliyyət növlü müəssisə və təşkilatlarda tətbiq edilsə də, Azərbaycan Respublikasında XXI əsrin əvvəllərində yaradılmağa başlanmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” 1999-cu il 7 yanvar tarixli fərmanın imzalanması ilə respublikanın nazırlıq, komitə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarında mövcud olan nəzarət-təftiş qurumlarının ləğv edilməsi, iqtisadi sahədə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin kəskin surətdə məhdudlaşdırılması və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq daxili nəzarət sisteminin yaradılması ölkəmizdə auditin əsas növlərindən biri olan, daxili auditin təbliğinə, yayılmasına və tətbiqinə rəvac verilmişdir [1].

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, dünya iqtisadi sistemində integrasiyanın sürətləndirilməsi, müəssisə və təşkilatlarda idarəetmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi beynəlxalq standartlara əsasən müstəqil, obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətin - daxili auditin təşkilinə və həyata keçirilməsinə tələbat artırdı. Bu da öz növbəsində inkişaf etmiş xarici ölkələrdən beynəlxalq təcrübənin öyrənilib Azərbaycan Respublikasında tətbiqini zərurətə çevirdi. Bu məqsədlə 1999-cu ilin iyun ayında Azərbaycanın 15 auditorunun Beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutunun (IIA) üzvlüyünə qəbul edilməsi respublikamızda IIA-nın “Audit-Azərbaycan” bölməsinin təsis olunması barədə Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının müraciətinə əsasən IIA İdarəetmə şurasının 1999-cu il 26 iyun tarixli iclasında ölkəmizdə “Audit-Azərbaycan” bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmiş və 2000-ci il 6 dekabr tarixində bölmə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən ictimai birlik kimi dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

“Audit-Azərbaycan” İctimai Birliyi Azərbaycanda daxili auditor peşəsinin yayılması və inkişaf etdirilməsi, daxili audit standartlarının və normalarının işlənib hazırlanması, təkmilləşdirilməsi, daxili auditorların peşə müstəqilliyinin təmin edilməsi və mənafelərinin qorunması, peşakarlıqlarının artırılması məqsədlərinə xidmət edir.

“Audit-Azərbaycan” İctimai Birliyinin uğurlu fəaliyyəti nəticəsində ona IIA tərəfindən institut statusu verilmiş və 2009-cu ilin 29 iyun tarixində Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınaraq, hal-hazırda institut kimi fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasında daxili audit bir sıra normativ aktlarla tənzimlənir ki, bunlardan ən mühümü “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 22 may tarixli Qanunudur. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə daxili audit xidmətinin təşkilinin və həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, daxili auditorların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Qanuna əsasən Daxili auditor daxili auditə təsər-

rüfat subyektinin müvafiq idarəetmə orqanı və ya Audit Komitəsi tərəfindən təsdiq edilmiş iş planına uyğun olaraq həyata keçirir. Bu zaman daxili auditor Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, düzgünlük, obyektivlik, məxfilik və peşəkar səriştəlik kimi auditor fəaliyyətinin təməl prinsiplərinə, daxili audit xidmətinin əsasnaməsinə, Beynəlxalq Daxili Auditorlar İnstitutu tərəfindən müəyyən edilmiş peşə standartlarına və etik normalara, təlimatlara və qaydalara riayət etməlidir [2].

Daxili audit təkcə pozuntuların qeydə alınması və onların aradan qaldırılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. O, hər şeydən əvvəl, aşkara çıxarılmış kənarlaşmaların səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməklə, yoxlanılan obyektə işlərin yaxşılaşdırılmasına dair konkret təkliflərin və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasına imkan verir [3].

2. Daxili audit xidmətinin səmərəli təşkili və formalaşdırılması

“Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsinə görə, daxili audit - təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş risklərin idarə olunması, nəzarət və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişafına sistemli yanaşmaqla təsərrüfat subyektinə öz məqsədlərinə nail olmaqla köməklik edən obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir. Başqa sözlə desək, daxili audit- müəssisə və təşkilatlarda qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının əsaslılığını və səmərəliliyini qiymətləndirmək, nöqsan və çatışmamazlıqları, kənarlaşmaları aşkara çıxarmaq, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində risklərin aradan qaldırılması, azaldılması və idarə olunması üzrə müvafiq qərarların qəbul edilməsi üçün rəhbərliyi vaxtında məlumatlandırmaq məqsədilə müəssisə və təşkilatların işinin müntəzəm müşahidə edilməsi və yoxlanması sistemidir [4].

Həmin Qanununa əsasən, daxili audit xidməti - təsərrüfat subyektində daxili audit fəaliyyətini həyata keçirən struktur bölmədir (*Audit Komitəsi, departament, şöbə, bölmə, daxili auditor*).

Qanunun 2-ci maddəsinə görə, “Daxili audit haqqında” Qanun mülkiyyət və təşkilati - hüquqi formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən və məcburi auditin obyektinə olan təsərrüfat subyektlərinə şamil edilir, digər təsərrüfat subyektləri bu Qanunun müddəalarını könüllülük prinsipi əsasında tətbiq edə bilirlər.

Qərbi Avropanın və Amerikanın inkişaf etmiş ölkələrində daxili audit yoxlamaları müəssisə və təşkilatlarda, xəstəxanalarda, bələdiyyələrdə, sənaye şirkətlərində və s. işləyən auditorlar tərəfindən həyata keçirilir. Sənayecə inkişaf etmiş ABŞ-da və Böyük Britaniyada daxili audit institutlarının yaradılması daha təqdirə layiqdir. Həmin ölkələrdə özəl sektorda daxili audit dövlət auditindən çox incə sərhədlə ayrılmışdır. Belə ki, dövlət auditorları ABŞ-ın Baş büdcə-nəzarəti idarəsində işləyir-

lər ki, bu da ABŞ konqresinin orqanı sayılır və mühasibat uçotunun, auditor yoxlamalarının və bu sahələrdə tədqiqat işlərinin təşkili ilə məşğul olurlar. Baş büdcə-nəzarəti idarəsi departamentlərdə, agentliklərdə, federal hökumət proqramlarında konqresin qanunlarının yerinə yetirilməsinin və iqtisadi proqramların həyata keçirilməsinin mümkünlüyünün auditor yoxlamalarını aparır. Baş büdcə-nəzarəti idarəsinin hesabatlarının surəti ABŞ-nın Konqresinə təqdim edilir. Bir çox hökumət agentlikləri özlərinin xüsusi auditorlarını və inspektorlarını saxlayırlar. Yerli hakimiyyət orqanlarının da daxili audit şöbələri vardır. Məsələn, Federal orqanların (*Müdafiə Nazirliyi, Əmək Nazirliyi, Daxili Resurslar Nazirliyi*) və ştatların agentliklərinin (*təhsil, səhiyyə və maliyyə üzrə*) və yerli hakimiyyət orqanlarının (*şəhər, dairə, vergi dairələri*) çoxlu daxili auditor ştatları mövcuddur. Şirkətlərin daxili auditorları peşə vəzifələrini həyata keçirərkən öz fəaliyyətlərində firmadaxili audit standartları ilə yanaşı Baş büdcə-nəzarəti idarəsi tərəfindən hazırlanan dövlət audit yoxlamaları standartlarından da istifadə edirlər [5].

İndiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin bir-biri ilə iqtisadi və hüquqi münasibətləri yuxarı təşkilatlar və dövlət orqanları tərəfindən tam həcmdə tənzimlənmədiyi üçün müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinə kənar nəzarətdən tədricən daxili nəzarətə keçmək daha məqsədəuyğundur. Nöqsan və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə onları yaradan səbəbləri aşkar etmək lazımdır. Müasir şəraitdə mövcud qanunvericiliyin pozulmasına gətirib çıxaran bütün səbəbləri aşkar edən müfəttişlər ilə müqayisədə müəssisələrin maliyyə hesabatını təhrif edən, ödəmə qabiliyyətini aşağı salan və müəssisənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirən səbəbləri, istehsal və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilinin yaxşılaşdırılması üzrə ehtiyatları aşkar edən daxili auditorlara daha çox tələbat vardır.

Müəssisələrin rəhbərləri çox əminliklə inanırlar ki, daxili audit bölmələri müəssisənin xüsusi məsləhətçisi və idarəetmənin ayrılmaz elementidir. Bu bölmələr müəssisə və təşkilatların fəaliyyətlərini risklərə yönəldir, eyni zamanda digər müxtəlif strateji vəzifələrin öhdəsindən gəlməkdə - idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün maliyyə informasiyalarının gerçəkliyinin təmin edilməsində, buraxılan məhsulun (*görülən işin, göstərilən xidmətin*) keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə resurslardan effektiv istifadə olunmasında, əməyin məhsuldarlığının və istehsalın rentabelliyyətinin yüksəldilməsində rəhbərliyə köməklik göstərir.

Daxili auditin mühüm roluna əsaslanaraq, Azərbaycanda bir çox iqtisadi subyektlər də daxili audit bölmələrinin yaradılması barədə qərar qəbul etmişdir. Hazırda Azərbaycanda daxili audit xidmətinin təşkilində maliyyə institutlarının yaradılmasına və fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, məcburi auditin obyektı olan təsərrüfat subyektləri üzrə “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun mərhələlərlə tətbiqi müddətlərinin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 5 oktyabr tarixli 155 №-li qərarına əsasən bir sıra müəssisə və təşkilatlarda daxili audit xidmətinin yaradılmasına başlanmışdır [6].

Daxili audit xidmətlərinin yaradılması bir qayda olaraq icra orqanında bəzi çətinliklər yaradır.

Müəssisələrdə daxili audit bölmələrinin yaradılmasında səhvlərə yol verilməsinin qarşısını almaq üçün aşağıda təqdim edilən şəkildə tədbirlər sistemi məsləhət görülür:

Sıra №-si	Tədbirlərin adı	Yerinə yetirilən tədbirlərin əsas məzmunu
1	<i>Bölmə haqqında əsasnaməni hazırlamaq</i>	Bütövlükdə bölmənin vəzifələri, səlahiyyətlərinin diapazonu və sərhədləri, məqsədləri, strukturu, tabeçiliyi, məsuliyyəti və s.
2	<i>Strateji planı hazırlamaq</i>	Müəssisənin ümumi strategiyasının daxili nəzarət sistemlərinin bütün elementlərinin qüsursuz işlənməsinə nail olmaq və s.
3	<i>İlkin plan hazırlamaq</i>	Müəssisənin ümumi strategiya məqsədlərinə nail olması üçün müxtəlif tədbirlə, onun fəaliyyətinin fasiləsizliyini, aktivlərinin saxlanılmasını təmin etmək və s.
4	<i>Strukturu müəyyən etmək</i>	İşçilərin sayının ixtisarlaşdırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi və s.
5	<i>İşçilərə olan tələbləri müəyyən etmək</i>	Təcrübənin, ixtisasların, peşə komponentliyinin və texniki yeniliklərin, gələcək işçilərin ixtisarlaşdırılması sahələrinin qiymətləndirilməsi və s.
6	<i>Peşə standartlarını qəbul etmək</i>	Məcburi gözlənilməli olan əsas istiqamətlər və qaydalar, o cümlədən müstəqillik, obyektivlik, peşəkarlıq standartları və s.
7	<i>Kənar auditlə əməkdaşlıq etmək</i>	Kənar müstəqil auditin nəticələrini qiymətləndirmək, auditor təşkilatları ilə əməkdaşlıq sahəsində razılaşma, planları razılaşdırmaq, işlərin koordinasiyası və s.
8	<i>İnzibati siyasəti işləyib hazırlamaq</i>	Büdcəni müəyyən etmək, ştat cədvəlini tərtib etmək, ixtisasların yüksəldilməsini təşkil etmək, firmadaxili nəzarət metodikasını tərtib etmək, heyətin işini qiymətləndirmək və s.
9	<i>Hesabat strukturlarını yaratmaq</i>	Müxtəlif qruplarda istifadəçilərə olan tələblərin uçotu, sənəd dövriyyəsi, qrafiki və sxemi, sənədləşdirilmələrin tərkibi, onun saxlanması qaydası və s.

Şəkil: Daxili audit bölmələrinin formalaşdırılması üzrə tədbirlər sistemi

Struktur quruluşundan asılı olaraq, daxili audit xidməti ayrı-ayrı sahələrdə müxtəlif formalarda tətbiq olunur. Ancaq buna baxmayaraq, məqsəd hamısında eynidir: daxili audit xidməti daxili idarəetmə sisteminə nəzarət edir, yol verilmiş hər hansı nöqsan və çatışmamazlığın aradan qaldırılmasına köməklik edir, bütün istehsal prosesinin və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlil olunmasına imkan yaradır və rəhbərlik tərəfindən düzgün qərar çıxarılmasına yardımçı olur.

Hər bir müəssisədə daxili audit xidməti öz əsasnaməsinə uyğun fəaliyyət göstərir. Əsasnamədə onların məqsədyönlü fəaliyyəti, hüququ, cavabdehliyi, öhdəlikləri və məsuliyyəti öz əksini tapır. Fəaliyyət sahələrindən asılı olmayaraq, daxili audit xidməti yaradılarkən aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməlidir [6]:

- daxili auditin yaranmasına təsir göstərən amillər;
- daxili audit nəzarətinin həyata keçiriləcəyi subyektlər;
- daxili audit nəzarətinin təşkili forması;
- daxili audit fəaliyyətinin nizamına salınması;
- təsərrüfatdaxili subyektlərlə daxili audit xidmətinin qarşılıqlı münasibətləri.

Daxili audit xidməti dedikdə təşkilatın ştatında olan, onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini və hərəkətlərini müstəqil surətdə təhlil edən və qiymətləndirən bölmə yaxud məsul şəxs nəzərdə tutulur.

Bir halda ki, daxili audit xidmətinin işi bütün səviyyələrdə rəhbərliyə, eyni zamanda böyük dərəcədə icra orqanına xidmət etməkdir, onda bu bölmənin vəzifələri ya yuxarı rəhbərlik ya da icra orqanı tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Yuxarıda göstəriləyi kimi daxili audit bölməsi haqqında əsasnamədə bölmənin vəzifələrinin diapazonu və sərhədləri aydın göstərilir və bu sənəd həm yuxarı rəhbərlik və həm də Direktörələr Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Bir qayda olaraq bölmə haqqında əsasnaməyə aşağıdakı bəndlər daxil edilir [3]:

- daxili audit bölməsinin vəzifələri;
- bu vəzifələr çərçivəsində təşkilatların bütün məqsədləri;
- həmin məqsədlərə nail olmaq üçün səlahiyyətlər;
- bölmənin təşkilat strukturu;
- hesabatvermə və digər tələblər.

Azərbaycan şəraitində təşkilatın vəzifələrində daxili audit xidmətinin müstəqilliyinin təmin edilməsi çox vacibdir.

Daxili auditin müstəqilliyi onunla şərtlənir ki, o dövlət nəzarət orqanının işçisi deyildir, yoxlanılan struktur bölmələrindən asılı deyildir, ancaq işlədiyi müəssisənin icra orqanının rəhbərinə yaxud icra orqanı tərəfindən müəyyən edilən vəzifəli şəxsə tabedir. O, daxili audit standartlarına və normalarına riayət etməlidir.

3.Daxili audit xidmətinin strateji və ilkin planlarının hazırlanması

Daxili audit bölməsi üçün strateji planın hazırlanması müəssisəyə nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olma nöqtəsini müəyyən etməyə kömək edir.

Daxili auditin aparılması müəssisənin strateji vəzifəsi deyildir. Bu icra orqanına göstərilən xidmətdir ki, o da müəssisəyə onun faktiki və strateji məqsədlərə nail olmasına köməklik edir. Daxili auditin bu mahiyyəti nəzərə alınmaqla daxili audit xidmətinin strateji planında yaxın üç-beş il ərzində proqnozlaşdırılan dəyişikliklərə, həm də qoyulan məqsədlərə nail olmaqda müəssisənin gücünə ehtimal olunan təsirinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Strateji planda daxili auditin dolayı vəzifələri əks olunur. Məsələn, şöbənin işi əməliyyatların auditinə, daxili nəzarət sisteminin auditinə, maliyyə auditinə və yaxud ola bilsin ki, bütün göstərilən üç aspektə birgə yönəldilmişdir. Daxili audit xidmətinin strateji planı aşağıdakı əsas suallara cavab verməlidir [7]:

- müəssisə öz fəaliyyətində, iqtisadiyyatında hansı əsas dəyişiklikləri aparmağı nəzərdə tutur?
- müəssisədə bu dəyişikliklərlə əlaqədar özünün məqsədlərini, strukturunu yaxud digər aspektlərinin dəyişdirilməsini planlaşdırırmı?
- müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi bazarlarda məhsul və xidmətləri təqdim edən rəqiblərlə münasibətlərdə, qiymətqoyma yaxud məsrəflər üzrə qərarlarda dəyişikliklər gözlənilirmi?
- texnoloji dəyişikliklərin nəticələrinin müəssisənin xarici və daxili aqibətinə təsiri necə olacaq?

Daxili audit bölməsinin səlahiyyətləri və vəzifələri müəyyən edildikdən, həm də strateji plan hazırlandıqdan sonrakı mərhələ auditin ilkin planının hazırlanmasıdır. Auditor tərəfindən yoxlanılan fəaliyyət sahələri və bu sahələrin hər biri üçün sərf edilən güclərin həcmi müəyyən edildikdən sonra tez-tez risklərin qiymətləndirilməsi və itkilərin ehtimalının təhlili modellərindən istifadə olunur.

Risklərin qiymətləndirilməsi modelini quran zaman diqqəti cəlb edən bütün amilləri sadalamaq çox mürəkkəbdir. Lakin daxili audit bölməsini qiymətləndirməli olan ümumi parametrlər vardır [8]:

- biznes-risk-konkret bazarlarla, müştərilərlə, məhsul və xidmətlərlə bağlı olan risk;
- idarəetmə riski - hakim mövqe tutan idarəetmə heyətinin səriştəliliyi və təcrübəsi;
- auditin tarixi - kənar auditorlar tərəfindən əvvəllər aparılan auditlərin nəticələri;
- texnoloji risk - texniki dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi dərəcəsi;
- fəaliyyətin nəticələri - nəzərdə tutulan planların yerinə yetirilməsində bölmənin nailiyyətləri və qarşıdakı dövrlərdə vəzifələri;
- ölçü - bütün təşkilatla müqayisədə bölmənin həcmi; nəzarət sistemi riski - bölmə tərəfindən istifadə olunan daxili nəzarət sisteminin etibarlılığı və stabililiyi.

4. Daxili auditor kadrlarının seçilməsi və onların peşə-ixtisas səviyyələrinin yüksəldilməsi

Baxılması zəruri olan növbəti məsələ daxili audit bölməsinin təşkilati strukturunu müəyyən etmək, təcrübəsini və bölmənin gələcək işçilərinin ixtisaslarını qiymətləndirməkdir. Buna görə də bölmədə işçilərin ixtisasları məsələsinə xüsusi fikir verilməli və audit planının yerinə yetirilməsi üçün əsas diqqəti peşəkar səriştəli və tam hazırlıqlı, bilikli auditorlara yönəltmək məqsəduyğundur.

Bölmə işçilərinin vəzifə təlimatlarının hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Ştat cədvəlində bölmənin ümumi şaquli ierarxiyanı müəyyən edən 3-4 vəzifəni təsdiq etmək məsləhət görülür.

Müəssisədə daxili audit bölməsinin yaradılmasının ikinci addımı heyətin ixtisaslarına istinad etməyin zəruriliyidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin mövcud şəraitində qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün tələb olunan, nəzəri və praktiki biliklərin əlaqələndirilməsini bacaran daxili auditor qrupu seçmək çox çətindir. Buna görə də daxili audit heyətinin seçimində lazım olan ilkin tələbləri təhlil etmək lazımdır. Əgər bu təhlil nəticəsində müəssisələrdə daxili auditorların baza biliklərinin formalaşmasında xeyli boşluq (*nöqsan*) aşkar edilərsə, heyətin peşə hazırlığı və yenidən hazırlanması imkanlarını təmin etmək, məsələn, sahibkarlıq praktikasını və prosedurları məsələləri ilə auditor yoxlamaları metodologiyasını əlaqələndirən xüsusi təkmilləşdirmə kursları təşkil etmək lazımdır.

Daxili audit bölməsi özünün vəzifələrini yerinə yetirməklə yanaşı, daxili audit informasiyalarından istifadə edən müxtəlif qrupların tələbatlarına da cavab verməlidir. Bu qəbildən olan qruplara: səhmdarların (*iştirakçıların, üzvlərin*) ümumi yığıncağı; direktorlar şurası (*müşahidə şurası*); icra orqanı; müstəqil auditor firmaları və müxtəlif dövlət orqanlarını aid etmək olar. Bu qruplardan hər birinə daxili audit bölməsindən əldə edilən informasiyanın növünə görə baxılır. Hər bir qrupun spesifik tələblərinə cavab vermək üçün hesabat sistemini və informasiyaların verilməsi strukturunu hazırlamaq məqsəduyğundur.

Daha sonra müvafiq peşə standartlarını hazırlamaq və qəbul etmək lazımdır. Daxili audit xidmətinin bu mərhələsində öz işlərinin yerinə yetirilməsində nəzərdə tutulan əsas istiqamətlər və qaydalar öyrənilir. Direktorlar Şurası, İcra orqanı və daxili auditorların özləri müstəqilliyi obyektivliyi, peşəkarlığı, işlərin həcmələrini və onların icra metodlarını əks etdirən standartları, habelə bölmələrin idarə edilməsi prinsiplərini müəyyən etməlidir.

Sonrakı mərhələdə kənar auditorlarla görüşmək və öz nəticələrini onlarla müzakirə etmək tələb olunur. Daxili auditin müvəffəqiyyətlərini müəyyən edən vacib amillərdən biri də müstəqil auditorlarla informasiyalardan istifadə edən qruplardan biri ilə razılaşma və əməkdaşlıqdır. Bu cür müzakirənin vəzifəsi onların razılığını almaq yox, hər şeydən əvvəl informasiya mübadiləsidir.

Daxili auditin təşkili üzrə görülən işi, cari və gələcək planları, daxili və kənar auditorların diqqətini cəlb edən fəaliyyət dairəsi, auditor işlərinin bölgüsü və əlaqələndirilməsi, müstəqil auditorların məsələhətləri kənar auditor təşkilatları ilə birgə təhlil edilməklə qiymətləndirilməlidir.

Müəssisənin daxili audit bölməsinin adekvat işləməsi üçün, müəssisənin digər bölmələrində olduğu kimi daxili audit bölməsində də büdcə və hesabatı; ştat cədvəlini; heyətin təhsili və ixtisaslarının artırılmasını; heyətin işinin qiymətləndirilməsi metodikasını özündə əks etdirən qayda və prosedurlar hazırlanmalıdır [6].

Daxili auditin hesabatı icra orqanının rəhbərinin diqqətini hər hansı bir problemə cəlb etməlidir. Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün hesabat əsassız, sübutsuz, yorucu məlumatlarla, artıq izahlarla yaxud xüsusi terminlərlə doldurulmamalıdır. Hesabat düzgün, dəqiq, aydın və vaxtında təqdim edilmiş olmalıdır. Yoxlanılan obyektlər müxtəlif olduğuna və idarəedənlərin qabiliyyətləri və maraqları fərqləndiyinə görə daxili auditin hesabat formaları da standart ola bilməz. Kənar auditorların hesabatlarında yazılan məsələlərdən fərqli olaraq daxili auditorların hesabatlarında verilən məsələlər yoxlanılan struktur bölmələrin rəhbərlərindən yaxud digər vəzifəli şəxslərdən daxili auditorların məsləhətlərinə rəsmi cavab olanadək müzakirə olunur. Onların verdikləri cavabda hansı məsləhətlərin yerinə yetirildiyi və hansıların səmərəsiz olması göstərilməlidir. Ancaq yazılı cavab alındıqdan sonra auditor yoxlamasını başa çatmış hesab etmək olar.

5. Nəticə

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, tam əsasla demək olar ki, müəssisələrin idarəetmə sistemində daxili audit xidmətinin çox böyük rolu vardır. Daxili audit xidməti müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində baş verə biləcək nöqsan və çatışmamazlıqları əvvəlcədən aşkar etməkdə və onların aradan qaldırılması üzrə tövsiyələrin verilməsində və müvafiq qərarların qəbul edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də müəssisələrdə daxili audit xidmətinin səmərəli təşkilinə daima diqqət yetirilməli və bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsi öyrənilib Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. "Daxili audit fəaliyyətinin təməl prinsipləri" (2006), Bakı: Mütərcim, 44s.
2. "Daxili audit standartları" (2001), Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası nəşriyyatı, 32 s.
3. Novruzov V., Qənizadə R., Nəsibova L., Əliyev M. "Daxili audit. Tədris-praktika vəsaiti" (2002), Bakı: Nağil evi, 112 s."Z
4. "Daxili audit. Qanunvericilik və normativ sənədlər" (2007), Bakı: İqtisadiyyat və audit jurnalının nəşri, 96 s.
5. Джек К. Робертсон "Аудит" (1993), М.: Инвест фонд, 468с.
6. "Daxili audit" İqtisad elmləri doktoru, professor V.Novruzovun redaktorluğu ilə (2008), Bakı: Nağil evi, 332 s.
7. Басуниа Т. "Десять шагов для создания отдела внутреннего аудита" (1997), Информационный бюллетень, Прайс Уотерхаус, №8.
8. Богомолов А.М., Голощапов Н.А. "Внутренний аудит. Организация и методика проведения"

(1999), M.: Экзамен, 192 с.

Байрамов Анар Гашам оглы,

диссертант Азербайджанского Государственного Экономического Университета

Аннотация

Роль внутреннего аудита в системе управления в предприятиях

Цель исследования - исследовать роль и значение внутреннего аудита в системе управления предприятий и дать соответствующие предложения и рекомендации по участию внутреннего аудита в составлении стратегического плана организации, в целях увеличения производительности предприятия.

Методология исследования - метод системного анализа, концептуального подхода, сравнительной оценки.

Результаты исследования - создание, развитие комитетов, отделов, разделов внутреннего аудита, рекомендации по принятию верных решений в отношении устранения недочетов и недостатков, которые могут возникать в финансово-хозяйственной деятельности предприятий и организаций.

Ограничения исследования - существование недостаточного количества статистической информации о нововведениях в службе внутреннего аудита требует более распространенного и обстоятельного исследования на основа НИИ законодательной базы и опыта развитых стран.

Практическое значение исследования - основные положения и рекомендации направлены на правильную и эффективную организацию службы внутреннего аудита, на обогащение научных и практических знаний кадров внутреннего аудита, на полное соблюдение стандартов внутреннего аудита.

Оригинальность и новизна исследования - применение новой методики правильного выбора специалистов внутреннего аудита и формирования службы внутреннего аудита, принимая во внимание специфические особенности сферы внутреннего аудита.

Ключевые слова: аудиторские услуги, внутренний аудит, планирование аудита, стратегия предприятия

Bayramov Anar Qasham oqlu

PhD-Student Azerbaijan State Economic University

Abstract

The role of the internal audit in the management system of enterprises

Purpose of the research - to research the role and significance of the internal audit in enterprises' management system and to give appropriate proposals and recommendations on participation of internal audit in the process of preparation of strategic plan of the enterprise in order to increasing efficiency of activity.

Design/methodology - systematic analysis, conceptual approach, the method of comparative evaluation.

Findings - creation and development of internal audit committees, departments and sections, giving recommendations to provide correct decision-making in eliminating any possible gap and lacks in financial-economic activities.

Research limitations - lack of statistical information about the innovations of the internal audit service, the need of wider and more detailed research on the basis of the legislative base of advanced countries experience.

Practical implications - the main purpose and recommendations directed to the right and effective organization of internal audit service, enriching the scientific and practical knowledge of the internal audit staff complying with internal audit standards.

Originality/value - the application of new methodology in correct selection of internal audit specialists and in formation of internal audit service with taking into account the specific features of internal audit sphere.

Key words: audit service, internal audit, audit planning, enterprise strateg.

JEL Classification Codes: D78, M4, M42.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 18.08.11.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 26.08.11.

Çapa qəbul olunmuşdur: 22.09.11.